

Het Heilig Hartmonument

‘Een grootsche en verheven daad’

G. Donkers

Op het Emmaplein in 's-Hertogenbosch staat omgeven door enkele prachtige bomen op een groot gazon een beeldengroep. Het is een zogenaamd H. Hartmonument. Het beeld staat hier sinds 1939, nadat het van zijn oorspronkelijke plek op het Julianaplein was verplaatst.

*Hulde van deelnemers aan de ‘Eucharistische kruistocht’ bij het H. Hartmonument aan het Julianaplein, 1929.
(Uit: ‘De Brabantse Illustratie’)*

Nu is het een relict van het ‘rijke roomsche leven’, toen was het een uiting van diep godsdienstige beleving en overtuiging. Als men de ontstaansgeschiedenis van het Bossche beeld echter nagaat, blijken er ook andere dan religieuze zaken gespeeld te hebben: een poging tot reconstructie.

De initiatiefnemers

In de loop van 1919 kwamen op uitnodiging van de vereniging voor lekenapostolaat ‘Voor God en Vaderland’ afgevaardigden van alle katholieke verenigingen bij elkaar om te beraadslagen over het oprichten van een H. Hartmonument in de stad. ‘Men ging unaniem met dat denkbeeld akkoord en uit al die R.K. Vereenigingen werd een

Comité gekozen om die oprichting in het openbaar te bevorderen'.¹ Dit comité begon een inzamelingsactie onder de bevolking voor een 'het Goddelijk Hart waardig' monument en in een korte tijd werd een bedrag van 20.000 gulden ingezameld. Vooral het gewone Bossche volk droeg 'in ruime mate van zijn weinige penningen' bij. Het geld werd afgedragen aan de H. Hart-Stichting, die bij notariële akte vanuit het comité was opgericht.

De leden van de stichting, de deken, alle pastoors en drie leken, voerden overleg met het gemeentebestuur over de locatie, schreven, zoals vaak gebruikelijk was, een prijsvraag uit en gaven de opdracht voor de vervaardiging van het monument.

Het beeld en zijn makers

De gangbare uitbeelding van het H. Hart was een staande Christus met een hart op de borst als symbool van Goddelijke liefde. De stand van de armen en handen gaf de variatie.²

Bij het Bossche beeld strekt Christus zijn armen in een beschermend gebaar boven de hoofden van een vrouw met kind en een arbeider. De wijd uitvallende mantel accentueert dit gebaar van geborgenheid. Het beeld wijkt daarmee af van wat gebruikelijk was.

Aan de achterzijde van het aambeeld van de werkmans

staan de namen van de makers: 'Al. De Beule (Sculpt. Fecit)' en 'Dorus Hermesen (Pict. Inv.)'. Dorus Hermesen (1871-1931), de ontwerper, was een bekende Bossche kunstenaar. Hij legde zich speciaal toe op de kerkpolychromie, maar hij ontwierp ook affiches en boek- en tijdschriftillustraties. In de Bossche Sint-Jan beschilderde hij in 1914 de H. Hartkapel en in 1918 de Sint-Josephkapel.³ Gedurende enkele jaren was hij als bestuurslid actief in de vernieuwende katholieke kunstkring *De Violier*. In 1918 verhuisde hij naar Den Haag.

Alois De Beule (1861-1935) was een Vlaming, die zijn opleiding tot beeldhouwer kreeg aan de Gentse Academie, maar vooral aan het Sint-Lucasinstituut in diezelfde stad. Hier werden kunstenaars en ambachtslieden opgeleid in de principes van de neogotiek. In 1899 richtte hij samen met zijn broer in Gent een atelier voor religieuze kunst op. De Beule was in zijn tijd een kunstenaar van belang, die later ook meer naturalistische beelden vervaardigde.⁴ Met zijn H. Hartmonument in 's-Hertogenbosch verenig-

In 1939 werd het monument van het Julianaplein naar het Emma-plein overgebracht. De foto is van 1941. Sindsdien is de toestand van de beeldengroep sterk achteruitgegaan. (Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

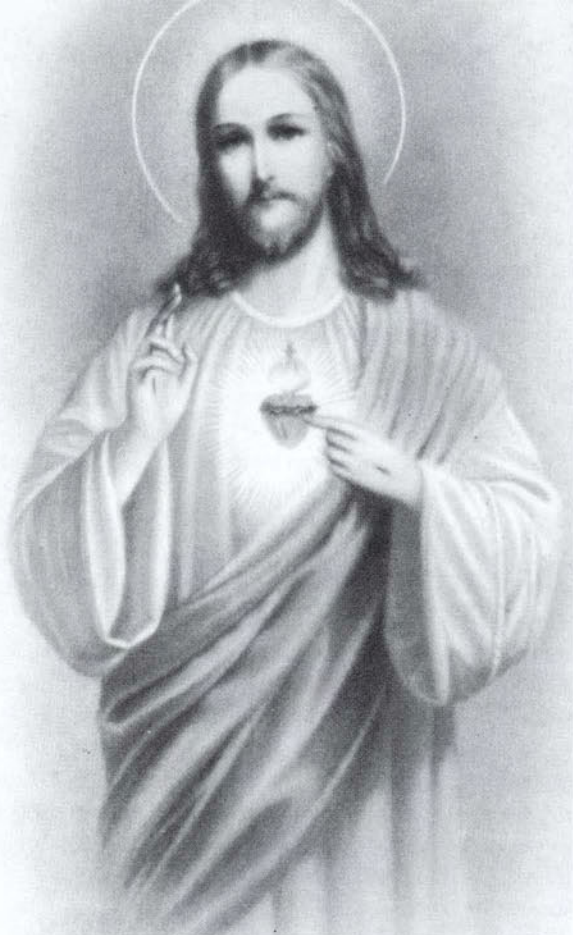
Jezus wijst op zijn hart. Zoetige devotieprentjes.

de De Beule zijn neogotische herkomst met zijn kwaliteit als beeldhouwer van zelfstandige sculpturen. De statische Christusfiguur staat in contrast met de meer realistische beelden aan weerszijden. Ook in de vier kleine figuurtjes op de hoeken, waarvan er twee helaas verdwenen zijn, liet hij zijn kunnen zien.

Op de sokkel van het beeld werd een inspirerende tekst aangebracht. Gebeurde dit meestal in het Nederlands, op het Bossche beeld prijkt in het latijn 'Caritate per petua dilexi te Deo atraxi te miserans'.⁵ De gewone Bosschenaar hoefde kennelijk niet in alles gesticht te worden. Aan de achterzijde van de beeldengroep plaatste men een bronzen plaquette waarop een zittende man met adelaar, Sint Jan de patroon van de stad, en de tekst 'In het jubeljaar MCMXXV toen Pius XI paus van Rome was en Arnoldus Diepen bisschop van 's-Hertogenbosch werd dit H. Hartmonument opgericht en den xixe Juni onthuld'.

De locatie⁶

Die 19e juni in 1925, het feest van het H. Hart, was voor de stad een bijzondere dag met als apotheose de plechtige wijding van het beeld op het Julianaplein. Tot deze locatie was men uiteindelijk na jarenlange discussie en gesteggel gekomen. De H. Hartstichting had het oog namelijk laten vallen op de Stationsweg, terwijl het gemeentebestuur van 's-Her-

togenbosch voorstander was van plaatsing in de Visstraat, op de 'kop' van de haven.

Op 4 augustus 'te Vrijdag der maand' 1922 trad de H. Hartstichting naar buiten met een officieel schrijven, met zegel, aan de gemeenteraad van de stad. De stichting sprak namens de hele katholieke bevolking, die het verlangen uitte 'eene openlijke hulde te brengen aan Christus'. Zij zette het brede draagvlak van de stichting nog eens uiteen, formuleerde haar doelstelling en opteerde voor plaatsing van het monument op de oostelijke hoek van het plantsoen aan de Stationsweg. De brief werd nu pas verzonden, want, zo schreef de secretaris, 'eigenaardige, zelfs pynlyke omstandigheden hebben dit oogenblik veel vertraagd'.

Dat het hier om een conflict over de locatie ging, is haast evident. In de pers was de kwestie namelijk al eerder uitgebreid besproken. De krant van 28 oktober 1920 liet onder de kop 'Welke plaats?' al blijken tegen plaatsing op de Stationsweg te zijn. In een ingezonden brief pleitte J. van Gorkom enige tijd later voor een groot en machtig beeld, zonder groepen ernaast, op de kop van de haven in de Visstraat.⁷

De Commissie van Stadsschoon beoordeelde het ingediende plan, inclusief maquette, van de H. Hartstichting negatief. De Stationsweg zou een opeenhoping van monumenten worden en er waren plannen met de nabijgelegen brug. De commissie adviseerde het gemeentebestuur om te kiezen voor de kop van de haven: midden in het moderne leven.

Daarna volgde een intensieve briefwisseling tussen gemeentebestuur en H. Hartstichting. Beide partijen herhaalden hun argumenten en verweten elkaar elkaars bedoelingen niet te begrijpen. De standpunten verhardden zich en de kwestie raakte in een impasse. Zelfs een petitie met handtekeningen van de vereniging 'Voor God en Vaderland', waarin aangedrongen werd op een snelle oplossing, had weinig succes.

Het gemeentebestuur kwam toen met een al eerder geopperd voorstel om een onpartijdige adviseur te vragen. Beide partijen vonden architect Jan Stuyt, in 's-Hertogenbosch geen onbekende, een acceptabele adviseur. Stuyt vroeg zijn collega Jos Cuypers erbij en samen brachten ze eind februari 1924 een rapport uit met een opmerkelijk voorstel. Voor hen lag er maar één plaats voor de hand: aan de noordzijde van de Sint-Jan. De H. Hartstichting wees het plan echter af, omdat het gebied rond de Sint-Jan geen openbaar terrein was.

En dan, enigszins onverwacht, richtte de stichting zich tot het gemeentebestuur met het verzoek een terrein aan het Julianaplein in erfpacht af te staan om een H. Hartmonument op te richten. Het besluit van de gemeenteraad werd binnen een week genomen. Op 17 juni 1924 stelde de gemeente een stuk grond van 11 bij 8 meter aan het Julianaplein voor een pacht van 1 gulden per jaar beschikbaar. In de memorie van toelichting kwam de raad tot de conclusie dat deze locatie voor alle partijen de beste was.

August Falise

Enkele dagen na het raadsbesluit ontving de burgemeester een brief van de beeldhouwer Aug. Falise (1875-1936).⁸ Hij maakte zich daarin bekend als eerste prijswinnaar van de in 1921 gehouden prijsvraag voor een H. Hartbeeld. Hij schreef dat zijn ontwerp nog ergens in 's-Hertogenbosch moest zijn. 'Als bekend Nederlands kunstenaar en als leeraar aan de Kunstacademie te 's-Hertogenbosch' vroeg hij om een onderhoud met de burgemeester. Falise hoopte dat B en W, die het ontwerp immers goed moesten keuren, zijn belangen zouden behartigen. Het gesprek heeft plaats gevonden, maar Falise kreeg de opdracht niet. De opdracht was onderhands naar Hermesen en De Beule gegaan. Een saillant detail was dat Falises ontwerp bestond uit een H. Hartfiguur met twee groepen terzijde, voorstellend de lijdende mensheid.⁹ De overeenkomst van zijn ontwerp met het beeld van Hermesen vond Falise kennelijk zo groot dat hij Hermesen beschuldigde van plagiaat en smaad. Een zaak die zelfs voor de rechter heeft gediend: in 1930 wees de Haagse rechtbank uiteindelijk vonnis.¹⁰

Inwijding

Op vrijdag 19 juni 1925 verzamelde zich op het Julianaplein een grote menigte rond het onder een doek verborgen monument. In een brede halve cirkel stonden de

schoolkinderen opgesteld, de meisjes als bruidjes. De besturen van de verenigingen met vaandels en banieren stelden zich achter het monument op en 'vormden zoo een kleurrijken achtergrond'.¹¹ Aan weerszijden van het beeld waren de plaatsen voor de kerkelijke en burgerlijke autoriteiten en genodigden. De bisschop, mgr. A. Diepen, was ziek en ook Alois De Beule was verhinderd. Het muziekkorps van de fabriek van Eug. Goulmy en Baar en een koor hadden een plaats vóór het monument. Om zeven uur begon de plechtigheid op het met vlaggen versierde plein: toespraken afgewisseld met muziek en de onthulling van het beeld. 'Toen het doek gevallen was en het beeld in al zijn pracht zichtbaar was geworden, klonken allerwege uitroepen van bewondering. De klokken der stad begonnen te luiden.' Na de inzegening en de akte van toewijding sprak mgr. Prinsen de rede van de bisschop uit. Hij zag in het beeld een 'grootsche daad, die mede den godsdienstzin der huidige Bosschenaars zal vertolken in de toekomst'.¹²

Het was een indrukwekkende plechtigheid. Een manifestatie van katholieke aanwezigheid in de stad. 's-Hertogenbosch was volgens de belofte onder de bescherming van Christus gesteld.

Zoals boven reeds vermeld is het monument in 1939 verplaatst naar het Emmaplein. De reden daarvoor was de toename van het verkeer: de 'traverse' werd aangelegd. In de oorlog heeft de beeldengroep geen zware schade geleden.

In sculpturaal opzicht is dit monument geen hoogtepunt in de beeldhouwkunst. Het heeft zijn waarde vooral als een uiting van een tijdperk waarin het maatschappelijke leven doordrenkt was van godsdienst en devotie. Als zodanig is het te hopen dat instanties oog zullen hebben en houden voor het behoud van dit cultuurhistorisch erfgoed.

Noten

- 1 Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHT), *Provinciale Noord-brabantse en 's-Hertogenbossche Courant*, zaterdag 20 juni 1925.
- 2 De herkomst van dit beeldtype is het beeld van een zegenende Christus, dat door de beeldhouwer Bertel Thorvaldsen tussen 1821 en 1827 gemaakt werd voor de Dom van Kopenhagen: J. van Laarhoven, *De beeldtaal van de christelijke kunst* (Nijmegen 1992) 293. Hoewel de H. Hartdevotie al in de Middeleeuwen bestond, werd deze devotie vooral vanaf het einde van de 19e eeuw verspreid. De zalig- en heiligverklaring van Margaretha Maria Alacoque, pauselijke encyclieken en de verheffing tot kerkelijke feestdag droegen bij tot deze verbreiding.
- 3 C. Peeters, *De monumenten voor geschiedenis en kunst. De St. Janskathedraal in 's-Hertogenbosch* ('s-Gravenhage 1985) 311.
- 4 J. De Maeyer (red.), *De Sint Lucasscholen en de neogotiek, 1862-1914* (Leuven 1988) p. 310, 311, 340. Voor de Wereldtentoonstelling in Gent (1913) maakte hij 'Het ros Beiaard'.

- 5 'Met eeuwige liefde heb Ik u liefgehad, daarom heb Ik u in erbarmen tot mij getrokken' is de derde antifoon van de 2e versen van het H. Hartfeest.
- 6 GAHT, Semi-statistisch archief, dossiernr. 6484. Dit dossier bevat krantenartikelen, brieven, rapporten, tekeningen en een petitie m.b.t. de locatiekeuze van het H. Hartmonument.
- 7 GAHT, L.J.C. van Gorkom in: *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant*, 27 mei 1922.

- 8 GAHT, semi-stat.arch., dossiernr. 6484, 2 brieven van Aug. Falise, d.d. 20 en 26 juni 1924.
- 9 Een afbeelding van een van de zijgroepen, 'Miserecordi Nobis', in: *Het Gildeboek* 12 (1929) 183.
- 10 L. van Liebergen (red.), *Ars Domini* (Uden 1995) 57.
- 11 GAHT, *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant*, zaterdag 20 juni 1925.
- 12 Ibidem.

Heilig Hartmonumenten

De devotie tot het H. Hart dateert in Nederland uit de jaren twintig van de vorige eeuw. Deze devotie was in die tijd onomstreden, maar dat is lang niet altijd zo geweest. Het hoogste kerkelijk gezag heeft die verering heel lang met nerveuze reserve benaderd en zelfs afgewezen. Iconografische symbolen die op een dergelijke verering duiden, zijn al sinds het jaar 1000 bekend. Maar zelfs na de opzienbarende 'visioenen', overkomen aan Margaretha Maria Alacoque (1647-1690) blijft de roomse Kerk uiterst terughoudend vooral door de zwakke bijbelse fundering. Deze visioenen hielden, volgens haar zeggen, uitspraken in van Christus zelf, die haar verschenen zou zijn en haar aanspoorde de devotie tot zijn Hart over de hele wereld te propageren, daarvoor beelden op te richten en zelfs instituties in te stellen. Margaretha Maria Alacoque was een Franse non uit de orde der Visitandinnen in Paray-le-Monial. Buiten de officiële kaders bevorderen de jezuïeten deze devotie wel. In 1856 stelt paus Pius IX het H. Hartfeest in. Dat is een speciale dag waarop aan deze verschijningen wordt herinnerd en uiteraard ook aan de 'opdrachten' van deze Franse zuster. De paus verklaarde daarmee de particuliere, ondergrondse devotie tot een openbare gebeurtenis en zelfs tot een getuigenis voor de hele katholieke kerk. In 1864 vindt de 'zaligverklaring' van de 'zieneres' uit Paray-le-Monial plaats. In 1920 volgt haar heiligverklaring. Dat is pas het moment, dat deze devotie overal in Nederland tot uiting komt o.a. in de oprichting van manshoge H. Hartmonumenten in tal van steden en dorpen. Kennelijk hebben katholieken in Nederland gewacht op die heiligverklaring. Die brandende activiteit – in juni vonden overal rond die beelden grote manifestaties plaats met vlaggen, processies, toespraken, preken en liederen – valt precies samen met het begin van een periode die wij het Rijke Roomse Leven noemen (1920-1935). De eerste vrijdag van elke maand werd toegewijd aan het H. Hart.

In de jaren vijftig van de vorige eeuw taant deze devotie overal. Sommigen dichtten de recessie in deze devotie toe aan de weinig aantrekkelijke, soms zelfs afstotende en

nauwelijks artistieke vormgeving van deze beelden. Bovendien blijft de bekende afbeelding van een hart, omgeven door een doornenkroon met verzengende vlammen en een kruis in top, geplaatst midden op de geklede persoon van Christus, dank zij onze vertrouwde hart met hartchirurgische ingrepen, toch wel uiterst curieus, zelfs voor wie de symboliek van een liefdevol hart royaal wil erkennen. Na Wereldoorlog II spreekt deze wat geëxalteerde devotie steeds minder mensen aan. Parallel aan deze devotie loopt de actie van de zogenoemde intronisatie van het H. Hart, een godsdienstig gebruik in veel katholieke gezinnen. Dat hield in, dat in de huiskamer een beeld van het H. Hart werd geplaatst en gezegend door een plaatselijke geestelijke, waarmee de woning als het ware onder een bijzondere goddelijke bescherming kwam te staan. Uit Frankrijk vestigde zich 1882 een congregatie van priesters (de paters missionarissen van het H. Hart) aan de Bredaseweg te Tilburg. Zij werden 'Rooi Harten' genoemd vanwege de afbeelding van Jezus' hart op hun kleding. Een van hen, een Peruaanse priester van deze congregatie Mateo Crawley Boeyve ss.cc. (1875-1960), was ook in Nederland allerwegen actief om deze devotie wijd en zijd te verspreiden. Hij was een veel gevraagde predikant. Bij het 200-jarige bestaan van onze provincie in 1996 viel het op, dat maar liefst elf Brabantse gemeenten, op een verzoek een monument naar eigen keuze in hun gemeente te willen restaureren of opknappen, daarvoor een beeld uitkozen, waaronder zes imposante H. Hartmonumenten. Die beelden hadden toen kennelijk geen religieuze betekenis meer. Ze golden en gelden voor de hele gemeenschap slechts als beeldbepalende elementen en speelden in het gemeentelijk beleid als zodanig een nieuwe rol. Subsidieverzoeken voor bijdragen voor de restauratie zijn door volstrekt geseculariseerde gemeenteraden ook zonder één woord van protest ingewilligd. Een verrassende verschuiving in waardering!

T.H.